

ИФЛИН ОСНОВНИ ДОКУМЕНТ О ЕЛЕКТРОНСКОЈ ПОЗАЈМИЦИ¹

Увод

Дигитални садржај је важан део библиотечких колекција више од две деценије. Донедавно, овакав садржај је углавном подразумевао приступ базама података часописа, новина, популарних магазина и стручних монографија. Током 2010. године, пораст куповине електронских читача и таблета на различитим тржиштима и пропорционално повећање комерцијалне доступности електронских књига које се могу преузети, довео је до повећања доступности и потражње за преузимањем електронских књига у јавним библиотекама. Постоји низ техничких, правних и стратешких питања која се јављају са укључивањем електронских књига у библиотечке колекције; она изазивају забринутост, конфузију и фрустрацију библиотека и њихових корисника, издавача и аутора. Управни одбор Ифле формирао је радну групу за припрему документа о питањима која се односе на доступност електронских књига у библиотекама, а који би помогао у формулисању политике у тој области.

¹ Превод је настао у оквиру пројекта Народне библиотеке Србије „Информациони пунктови о ЕУ у библиотекама Србије”

Контекст

За Ифлу је питање електронских књига нарочито сложено из више разлога:

- структура и пословање издавачког и библиотечног сектора могу се значајно разликовати од земље до земље;
- у многим земљама дигиталне библиотечке колекције су неразвијене и корисници немају приступ електронским читачима, таблетима и електронским књигама;
- постоји широк распон платформи и стандарда за електронске књиге на тржишту који често нису компатибилни, а у случају библиотечких апликација, ни кориснички оријентисани ни приступачни;
- различити типови библиотека имају различите захтеве за дигиталним садржајима, нарочито високошколске/научне и јавне библиотеке;
- научно и комерцијално издаваштво имају суштински различите пословне моделе и заузимају потпуно другачије ставове о дигиталној продаји библиотекама;
- прелазак са штампаног на дигитално ствара нова правна питања за креаторе политике, посебно у области ауторских права и њихових основних принципа који су омогућили библиотечку позајмицу у доба штампане књиге;
- тај прелазак, као и могућност дигиталних модела позајмице да прикупљају и складиште велике количине информација о читалачким навикама корисника, буде страхове поводом заштите приватности корисника.

Неизбежно је да ће се сваки почетни Ифлин став о електронским књигама у библиотечким колекцијама фокусирати на северноамеричко и енглеско говорно подручје, где је дигитално тржиште најактивније и где се већ јављују први проблеми. Ова ситуација почиње да се мења са све присутнијим коришћењем преузетих електронских књига и у другим земљама, на пример, у Кини. Јужна Кореја је значајан изузетак, са пријављеним продајама електронских књига, и представља друго по величини глобално тржиште електронских књига, после САД.

Истраживачки пројекат² који још увек траје је, крајем 2011. године, приказао тржишни удео електронских књига:

² А. Т. Kennedy and Bookrepublic, „Do Readers Dream of Electronic Books”, Publishers Launch Conference, Frankfurt, October 10, 2011.

- Северна Америка – 18% (САД има 98% продаје ових електронских књига);
- Азија – 2,4% (Јужна Кореја 45%, Јапан 25% и Кина 25%);
- Европска унија – 1.1% (Велика Британија 52%, Немачка 28%, Француска 7%).

У складу са очекивањима, удео електронских књига на тржишту зависи од једноставности коришћења, од расположивости великог броја наслова на локалном језику и приступачних електронских читача и таблета. Статистика по земљама показује доминантну расположивост наслова електронских књига на енглеском језику, оснажену доступношћу електронских читача: у САД – 1.000.000, Уједињеном Краљевству 400.000, Немачкој/Француској – 80.000, Јапану – 50.000, Аустралији – 35.000, Италији – 20.000, Шпанији – 15.000, Бразилу – 6.000. Ова статистика представља један детаљ у окружењу које се брзо мења, па, иако илустративна, не би требало да буде права слика ситуације, јер ће се она тек развијати.

Такође треба напоменути да један добављач, Амазон, доминира тржиштем електронских књига, са отприлике 60% тржишног удела у продаји електронских књига у Северној Америци. Ова тржишна концентрација је од великог значаја за библиотеке, издаваче и трговце књигама, када се узме у обзир Амазоново агресивно наметање вертикалне интеграције, уз нова издања књига и иницијативе за позајмицу, што доприноси његовој већ постојећој, доминантној позицији у продаји електронских читача и књига. Амазон упорно доказује да је моћна тржишна сила и, у настојањима да се унапреде библиотечке колекције електронских књига, не може се игнорисати његова моћ да им утиче на цену, као и на доступност по типу купца (на пример, библиотеке) или по земљи.

Издавачки контекст

Издавачи се боре да развију пословни модел који може да се прилагоди различитим тржиштима штампаних и електронских књига. У сфери дигиталног издаваштва не постоји тржишни консензус о најбољем путу напретка и досадашња пракса је оспоравана на више фронтова, укључујући владе у САД и Европској унији, где су покренуте истраге о моделима плаћања и антиконкурентској пракси. Издавачи су фокусирани на проналажење финансијски одрживог приступа тржишту електронских књига, уз увек присутну опасност од пиратерије. Од великог значаја за овај документ јесте питање како издавачи виде библиотечко тржиште у светлу настајања

тржишних модела електронских књига. Посматрајући електронске књиге и библиотеке, важно је обратити пажњу на различите пословне моделе научног и комерцијалног издаваштва.

Неколико чинилаца разликује научне од комерцијалних издавача:

- њихово примарно тржиште је истраживачки/високошколски библиотечки сектор;
- имају контролу над глобалним правима за њихов садржај и директно их пласирају;
- дигитална дистрибуција постоји одавно и установљени су протоколи о коришћењу садржаја;
- дигитални приступ се готово искључиво постиже путем интернета и обично се не преузима на ручни уређај.
- Насупрот њима, комерцијални издавачи се управљају према потпуно другачијем пословном моделу:
- њихово примарно тржиште је малопродаја појединцима, непосредно или електронским путем;
- њихово право на дистрибуцију дела (штампаног или дигиталног) најчешће је регионално;
- тржишна потражња за продајом електронских књига директно је повезана са експанзијом продаје електронских читача у 2010. години;
- пиратерија популарних наслова је највећа брига, јер је познато шта се десило са музичком индустријом;
- њихова дигитална дистрибуција електронских књига представља јединствен изазов и за издаваче и за потрошаче, због контроле приступа, условљене малим бројем платформи за електронске читаче доступне купцима (првенствено *Amazon Kindle* и *Apple iPhone/iPad*);
- њихово схватање библиотечких тржишта је, у најбољем случају, променљиво и неки виде доступност електронских књига у библиотекама као директну опасност по своје и ауторове економске интересе, због чега ускраћују продају наслова библиотекама;
- значајне платформе за електронске књиге, као што је *Amazon Kindle*, не омогућавају библиотеци „промет” електронских књига на њихове електронске читаче или се, ако га омогуће, он недоследно примењује у различитим земљама;
- у овом тренутку, америчка компанија *OverDrive* доминира тржиштем наслова електронских књига на енглеском језику и намеће правила и услове лиценцирања (нека од њих поставља *OverDrive*, а нека издавачи) којима се успостављају параметри политике доступности електронске књиге у библиотеци, укључујући прописе о позајмици и подобности

корисника. Упркос успеху *OverDrive*-а на библиотечком тржишту и ограничењима које он поставља библиотекама, треба напоменути да већина мултинационалних комерцијалних издавача није пристала да овој компанији стави на располагање своје наслове за продају библиотекама.

Различити интереси су присутни у разматрању издавања, дистрибуције и расположивости електронских књига у библиотекама и, према речима посматрача ове индустрије, Мајка Шацкина (*Mike Shatzkin*), „наш проблем је што интереси нису у истој равни и мислим да оно што им је тешко да прихвате, људи никад неће ни прихватити.”³ Шацкин у истом обраћању напомиње да „ово нису моралне, већ комерцијалне одлуке.” Издавачи страхују да, како каже председник *Macmillan*-а, Брајан Напак (*Brian Napack*), „када добијем чланску карту библиотеке, више никада не морам да купим књигу.”⁴ У том контексту вреди цитирати текст из текућег извештаја Европског економског и социјалног комитета о издавачкој индустрији, у којем се писање, објављивање и доступност писаних дела представљају пре као услужна, него као економска делатност:

*Као највећа културна индустрија Европе, издавање књига има пресудну улогу у економском, социјалном, политичком, етичком, образовном и научном развоју Европе. Европска књижевност је једно од кључних европских уметничких наслеђа, камен темељац културног развоја једног континента, ошелошворење огромне разноликости сваке земље, јер су сваки европски језик, регион и мањина представљени у књигама и сачувани за потомство. Издавање књига такође има одговорност да делује у интересу смањења неразумевања међу различитим културама.*⁵

Треба напоменути да локална издавачка индустрија у многим земљама добија подршку владе, као признање за учињено друштвено добро које се огледа у ширењу писане културе. Библиотеке су саставни део овог система и ускраћивање електронских књига библиотечким колекцијама прети да ослаби улогу издавања књига као добробити за читаво друштво.

³ The Shatzkin Files, „Libraries and publishers don't have symmetrical interest in a conversation”, постављено 22. фебруара 2012. године. Доступно на: <http://www.idealogue.com/blog/category/libraries>.

⁴ Karen Springen, „Reaching the e-Teen”, *Publishers Weekly* (February 21, 2011): 23.

⁵ European Economic and Social Committee, *Book Publishing on the Move, Document prepared for Second Study Group Meeting*, Brisel, 2011.

Библиотечки контекст

Против низа изазова покренутих преласком са штампаних на електронске књиге, билиотекари се боре помоћу већ утемељених принципа. По први пут је могућност набавке комерцијално објављених наслова за библиотечке колекције ограничена. То доводи у питање улогу библиотеке у осигурању слободе приступа информацијама за све, као и уверење да способност плаћања не треба да одређује ко може да чита или да има увид у одређена дела. Принцип приватности корисника библиотечких колекција и услуга сада је тешко осигурати, услед природе дистрибуције електронских књига. Пракса и правила која су била под искључивом контролом библиотека сада су, када је реч о електронским књигама, предмет преговарања са издавачима и/или дистрибутерима.

Као што је случај са научним и комерцијалним издавачима, високошколске/истраживачке и јавне библиотеке имају другачије захтеве у лиценцама за дигитални садржај, укључујући и оне за електронске књиге. Многе високошколске/истраживачке библиотеке имају обимне колекције комерцијалних наслова, а многи огранци јавних библиотека су, сами по себи, истраживачке библиотеке. Међутим, захтеви високошколске/истраживачке библиотеке за дигиталним колекцијама начелно се разликују од захтева јавне библиотеке у томе што најчешће:⁶

- дигитални садржај пружају својим корисницима путем интернета;
- често имају приступ развијеној технолошкој инфраструктури и велико искуство у лиценцирању електронских производа;
- имају специфичне захтеве у погледу коришћења садржаја, као што су електронске приручне библиотеке и скрипте;
- дају висок приоритет међубиблиотечкој позајмици;
- обично врше набавку преко конзорцијума, националног или, чак, међународног;
- имају могућност избора алтернативних приступа развоју колекција, као што су подржавање отвореног приступа часописима и унапређивање *Creative Commons* лиценцирања;
- имају мањи број корисника.

1.

⁶ Овде је нагласак на високошколским/истраживачким, као и (у даљем тексту) јавним библиотекама у развијеним земљама.

Насупрот томе, јавне библиотеке:

- услужују кориснике чији приоритет представљају продајни наслови који се могу преузети, белетристика и документарна проза (истовремено, често обезбеђују коришћење часописа, новина и садржине стручних монографија које се преузимају);
- стављају јачи нагласак на набавку новообјављених наслова;
- често имају приступ слабој технолошкој инфраструктури;
- корисницима могу да позајмљују електронске читаче који имају „унапред учитане” електронске књиге.

Библиотеке тврде да доступност штампаних и дигиталних књига у њиховим колекцијама представља велику предност за издаваче и ауторе, јер их чини уочљивијим и на тај начин повећава продају, омогућавајући приступ радовима дуго након што је њихов малопродајни век завршен. Дугорочни приступ нештампаним насловима може да донесе приходе за ауторе у земљама Европске уније, Аустралије и Канаде, кроз Право на накнаду за јавну позајмицу (*Public Lending Right* – PLR). Док је нејасно како ће PLR програми третирати електронске књиге, ако их уопште буде третирало, доступност књига у библиотекама, без обзира на њихов облик, важан је аспект у промовисању аутора и одређених радова. Такође треба напоменути да доступност електронских књига у библиотекама може бити и превентива пиратерији, јер ће читаоци који не могу или неће да плате за електронску књигу можда радије преузети дигиталну датотеку од поузданог посредника као што је библиотека.

Док се издавачи највероватније проналазе у раније наведеној Шацкиновој тврдњи да преговори о доступности електронских књига не укључују моралне, већ комерцијалне одлуке, библиотеке настављају да траже дозволу и легитимна решења како би се суочиле са принципима који су темељ развоја њихових колекција дуже од једног века. Тренутно је главна препрека одбијање већине од „великих шест” комерцијалних издавача да библиотекама продају електронске књиге. Међутим, треба напоменути да много мањи комерцијални, као и научни издавачи, библиотечко тржиште виде као незаменљиву компоненту свог пословног модела у области електронских књига. Накратко је, чак, изгледало да постоји бар један заговорник библиотечног тржишта електронских књига међу „великих шест”: извршна директорка *Random House*-а, Рут Либман (*Rut Liebmann*), изјавила је да се „књига у библиотеци не такмичи са продајом. Књига у библиотеци јесте продаја.” Она је, такође, истакла да библиотеке могу да се пореде са независним књижарама по пословању на проценат, с тим што „никада не враћају

вишкове.” Потврђујући њен став, Рандом Хоусе је, у марту 2012, подигао цену продаје електронских књига библиотекама за 300%.⁷

Електронске књиге

Честа је забуна око тога шта су електронске књиге и на који начин се достављају читаоцима у библиотекама.

Јасно је да се смернице политике које се тичу набавке и дисеминације електронских књига односе само на радове под заштитом ауторских права. Такође се претпоставља да неки облици *Creative Commons* лиценце могу да умање ограничења у вези са коришћењем електронских књига у библиотекама. Говорећи о електронским књигама, важно је разликовати формате који су комерцијално доступни од оних у колекцијама јавних библиотека. Преовлађују два формата за текст: EPUB⁸ и PDF. EPUB се јавља као најбоље решење за малопродају и употребу електронских књига у библиотекама, са изузетком књига с пуно графичког садржаја.

Издавачи тврде да је PDF⁹ јефтинији за производњу. Неки од њих ограничавају доступност библиотекама на PDF формат. Други формати електронских књига често се појављују приликом испуњавања потреба одређених тржишта, укључујући СВЕ, који је развио *Arabi* за електронске књиге на кинеском писму.

⁷ Michael Kelly, „Librarians Feel Sticker Shock as Price for Random House Ebooks Rises as Much as 300 Percent”, *The Digital Shift* (March 2, 2012). Доступно на: <http://www.thedigitalshift.com/2012/03/ebooks/librarians-feel-sticker-shock-as-price-for-random-house-ebooksrise-as-much-as-300-percent/>.

⁸ EPUB: скраћеница за електронске публикације. То је отворен стандард за електронске књиге, који је усвојио Међународни форум за дигитално издаваштво 2007. године. Дизајниран је да служи као јединствена апликација коју могу да користе издавачи, компаније које се баве конверзијом, дистрибутери и трговци на мало, у свим фазама постојања електронске књиге. Како EPUB користи флексибилни садржај (текст се прилагођава свом приказу на уређају за читање), то значи да се приказ текста може прилагодити различитим уређајима. EPUB је сада доступан у верзији 3, која је, међу осталим предностима, блиска DAISY формату за слабовиде и има уграђену подршку за ћирилични алфабет, као и кинеско писмо. Доступно на: <http://en.wikipedia.org/wiki/EPUB>.

⁹ PDF: *Adobe* је, 1993. године, дизајнирао PDF (*Portable Document Format*), а 2008, он је постао отворен стандард за формат. Оријентисан је ка страници, пружа фиксирану слику и текста и слике на екрану уређаја, због чега је омиљени формат за књиге са визуелним садржајем, укључујући и стрипове. PDF не пружа прихватљиву слику на ручном електронском читачу као што је *Kindle*. Доступно на: http://En.Wikipedia.org/Wiki/Portable_Document_Format.

Формат електронске књиге је кључни фактор за њено коришћење, а самим тим и главни чинилац приликом одлучивања библиотеке за куповину. У разматрању Ифлине политике, различити формати се морају узети у обзир, али би требало запамтити да, у очима јавности и многих библиотекара, *електронска књига* представља текст који се може преузети на ручни уређај.

Јасно је да на међународном тржишту постоји мноштво различитих модела лиценцирања за приступ електронским књигама, али да *OverDrive* доминира на библиотечком тржишту књига на енглеском језику. На основу овог модела, када библиотека потпише лиценцу којом приступа електронској књизи, она истовремено прихвата и споразум о валидацији читаоца, према критеријумима који су дефинисали *OverDrive* и/или издавачи. Валидацију може да врши библиотека, конзорцијум библиотека или дистрибутер, ако је тако уговорено, уз одређену надокнаду. Приступ може да буде стални, на одређено време или за одређени број позајмица. Важно је имати на уму да, када се приступ једном уговори, корисник библиотеке преузима фајл електронске књиге са сервера дистрибутера (или са сервера издавача). Датотека електронске књиге најчешће није у поседу библиотеке, што значајно утиче на њену способност да настави остваривање својих функција чувања књига и међубиблиотечке позајмице. У ствари, набављање електронских књига „унедоглед”, преко дистрибутера као што је *OverDrive*, омогућава приступ само док библиотека одржава везу са дистрибутером или док дистрибутер постоји.

Има примера да су библиотеке купиле електронске књиге као дигиталне датотеке које су прослеђене библиотеци или библиотечком конзорцијуму, а могуће су и операције као што је читавање резервне копије и преношење садржаја на различите платформе ради очувања. Овакве трансакције су углавном ограничене на истраживачке/високошколске библиотеке или на њихове конзорцијуме, и обично су за стриминг PDF, а не EPUB датотеке, које се могу преузети на ручни уређај или рачунар.

Правни контекст електронске позајмице

Циркулација материјалних објеката у библиотекама (књига, DVD-ова, CD-ова итд.) омогућена је правним концептом „исцрпљења”, који се понекад назива принципом прве продаје. То значи да носилац права (обично издавач који је од аутора примио делегирано право на дистрибуцију) изгуби одређена права првом продајом књиге. Ова, „изгубљена” права, која се односе на књигу као материјалну ствар, укључују и право на контролу

сваке наредне позајмице или на препродају артикла. Нека друга права која се односе на садржину књига, као што је право на репродукцију, важе и након прве продаје.

Концепт „исцрпљења”, који важи за штампана издања, престаје да се примењује пошто је електронска књига купљена; то утиче на законско право библиотека да континуирано врше позајмљивање књиге, без одобрења носиоца права. Ради омогућавања електронске позајмице, библиотеке сада трагају за решењима путем лиценцирања: на пример, кроз споразуме са издавачима о правилима и условима лиценцирања, који би им омогућили да својим корисницима учине доступним радове које је библиотека сама изабрала, објављене у електронском облику.

Док ове расправе трају и док библиотеке учествују у различитим споразумима о лиценцирању за електронске књиге, Стални комитет за ауторско и сродна права Светске организације за интелектуалну својину (World Intellectual Property Organization) започео је, у новембру 2011. године, формалне преговоре о предлогу Споразума о ограничењима и изузецима за библиотеке и архиве (TLIB)¹⁰. Бројне клаузуле Споразума о ограничењима и изузецима за библиотеке и архиве, уколико се уврсте у неки међународни споразум Светске организације за интелектуалну својину, имају потенцијал да утичу на споразуме о лиценцама за електронске књиге.

Детаљнију правну анализу електронске позајмице приредио је члан радне групе Харалд вон Хиелмкроне (*Harald von Hielmcrone*) и она је додата овом извештају (*Анекс А*).

Очување основних библиотечких принципа у електронској позајмици

Као што је речено, библиотекар се боре да пронађу начине да одрже основне принципе, попут слободног приступа информацијама за све, у окружењу ограниченог приступа електронским књигама и захтева наметнутих лиценцама за електронске књиге. Кључни изазов са којим се библиотеке суочавају у омогућавању приступа електронским књигама је постизање таквих споразума о лиценцирању који ће издаваче и ауторе убедити да доступност њихових радова у библиотекама подупиरे, а не поткопава

¹⁰ Доступно на: <http://www.ifla.org/en/node/5856>.

актуелни пословни модел, истовремено допуштајући библиотекама да наставе испуњавање својих основних функција, укључујући:

- очување радова за будуће генерације;
- позајмицу радова корисницима библиотеке;
- овлашћено копирање делова радова (поштену употребу);
- међубиблиотечку позајмицу;
- омогућавање алтернативних формата за слабовиде.

Колики ће значај имати ова права у закључивању уговора зависиће од типа библиотеке. Свака од наведених основних функција библиотеке представља посебну бригу за издаваче, јер без дефинисања правила и услова лиценцирања може доћи до тога да издавачи ускрате библиотечким колекцијама доступност одређених наслова или читавог низа наслова.

Чување

Неопходност очувања наше писане културе тешко је довести у питање и то за многе издаваче неће бити спорно. Стога ће, можда, бити осетљива питања као што су прављење резервних копија, обавезни примерак и заобилажење техничких мера заштите (ТПМ), посебно ако ће копија дела бити комерцијално доступна по разумној цени и у прихватљивом формату. Научне/високошколске библиотеке ће ставити нагласак на дугорочно чување, док ће се јавне библиотеке радије фокусирати на позајмицу новозданих електронских књига, него на вишедеценијско чување.

Електронска позајмица

Најчешће ограничење у позајмици електронских књига је да се приступ наслову дозвољава једном по једном кориснику (*OverDrive model*). Док корисници не разумеју разлоге оваквог ограничења, које их обесхрабрује, за власнике права постоји логика: неограничено библиотечко снабдевање електронским књигама било би штетно по њихове приходе, све док је књига комерцијално доступна и док је појединци купују. Теже је оправдати овај аргумент када продаја опадне. Неколико издавача и дистрибутера експериментише са другим моделима, укључујући симболична плаћања по појединачној позајмици, унапред одређен број позајмица по наслову и отказивање дистрибуције на библиотечко тржиште (ембарго). Како се број наслова доступних електронских књига повећава, као и број продаваца

који снабдевају библиотеке, библиотеке би требало да могу да преговарају о различитим условима и правилима око електронских књига, било да их набављају појединачно или у збирним колекцијама.

С обзиром да позајмица електронских књига није условљена географском удаљеношћу, издавачи су инсистирали да библиотеке тачно дефинишу ко су њихови корисници. По правилу у лиценцирању за јавне библиотеке, позајмица електронских књига се ограничава на кориснике који су резиденти, власници некретнина или послова у заједници или студенти уписани у образовну установу која се налази у заједници. Уобичајени корисници школских и истраживачких библиотека су студенти, наставници или особље тих институција. Приступ књигама које се преузимају може се размотрити за сваког ко је присутан у згради.

Овлашћено копирање дела рада

Библиотеке и њихови корисници имају законска права да копирају делове рада за потребе попут истраживачког рада или у приватне сврхе. С обзиром да је већина електронских књига под заштитом Техничких мера заштите, које могу да ограниче било какво копирање, лиценца о доступности електронских књига требало би да омогући копирање договореног дела текста.

Међубиблиотечка позајмица

Издавачи су истакли своју забринутост због чињенице да уколико библиотеци продају једну копију дела, она моментално може да буде доступна, у савршеним копијама, корисницима широм света. Библиотекари разумеју друштвени значај приступања појединаца раду који им је потребан, за формално или неформално истраживање, када тај рад није доступан у њиховој локалној библиотеци. Право на међубиблиотечку позајмицу електронских књига подразумева и преговарање о условима лиценце и потребним техничким могућностима библиотеке.

Алтернативни формати за слабовиде

Упркос томе што, када говоримо о услугама за слабовиде кориснике, „дигитално” не значи аутоматски и „приступачно”, јасно је да је доступност дигиталних радова овим корисницима знатно побољшана. Међутим, забране реформатирања дигиталних текстова, које постављају издавачи, онемогућавају слабовидим корисницима приступ тексту. Пример би био забрана репродукције текста путем софтвера за читање. Библиотеке ће морати да, себи и својим слабовидим корисницима, обезбеде могућност приступа садржају, без обзира на постојећа законска права. Немогућност да се то учини ставља библиотеке и издаваче/дистрибутере у позицију да доведу у питање остваривање основних људских права. У одсуству законских решења, водимо се моралним императивом о једнакости приступа.

Наредни кораци

Док Ифла разматра развој смерница о коришћењу електронских књига у библиотекама, релевантни технолошки и пословни модели убрзано се мењају. Каква год политика буде усвојена, она треба да буде јасна. Разговори између библиотечких асоцијација и издавача истовремено се одвијају у више земаља и одређени облик консензуса о условима лиценцирања за електронске књиге појавиће се у оквирима различитих законодавстава. Ифла може играти улогу у консолидацији и пружању информација о постизању безбедног приступа електронским књигама у библиотекама. Јасно је да је потребно више истраживања и дијалога у очувању основних библиотечких принципа у дигиталном библиотечком окружењу, нарочито за комерцијалне електронске књиге које се могу преузети.

Сходно томе, за међународни модел укључивања електронских књига у библиотечке колекције биће потребно време, нарочито у неразвијеним земљама и земљама у развоју. Потребно је да радимо на поузданим односима који вековима постоје између издавача и библиотека. Отворен и конструктиван дијалог заинтересованих страна од суштинског је значаја за напредак у обезбеђивању глобалне доступности електронских књига у библиотекама. Уколико, међутим, дигитални садржај буде изузет из библиотечких колекција, то може имати негативне друштвене последице. Сви би, у том случају, били на губитку: аутори, издавачи, библиотеке и, понајвише,

корисници. Библиотеке морају бити спремне да скрену пажњу јавности на проблем и да се снажније боре за очување своје улоге у обезбеђивању јавног приступа информацијама.

Очигледна је потреба да се у библиотечкој заједници подигне свест о проблемима са доступношћу електронских књига посредством библиотечких колекција. Бројни су примери да библиотеке склапају уговоре о лиценцама за дигитални садржај, а да не разумеју правила и услове лиценцирања; неке чак не прочитају ни садржину лиценце. Библиотеке асоцијације, укључујући Ифлу, морају се усредсредити на континуирано образовање о лиценцирању, као и на правна питања у вези са електронским књигама у библиотечким колекцијама. Без обзира на њихов договор, свако решење које обезбеђује широк приступ електронским књигама у библиотекама, мора да буде пихватљиво и за кориснике. Без њиховог ангажовања и подршке у процесу коришћења електронских књига, резултат неће бити одржив.

Анекс А:

Електронска позајмица – детаљна анализа

Правни концепти

Правно гледано, електронска позајмица није исто што и позајмица. Основни правни концепти изведени су из чланова 6 и 8 WIPO (World Intellectual Property Organization – Светска организација за интелектуалну својину) Уговора о ауторском праву (WCT – *WIPO Copyright Treaty*), који је усвојен у Женеви, 20. децембра 1996. године.

Члан 6: Право дистрибуције

(1) Аутори књижевних и уметничких дела имају искључиво право да дају дозволу да оригинали и копије њихових дела постану доступни јавности, путем продаје или другог преноса права својине.

(2) Ништа у овом уговору неће утицати на слободу уговорних страна да одреде услове под којима се исцрпљење права из става (1) примењује после прве продаје или другог преноса права својине, на оригиналу или копији дела, са дозволом аутора.

Члан 8: Право на саопштавање јавности

Без утицаја на одредбе чланова 11 (1) (ii), 11bis (1) (i) и (ii), 11ter (1) (ii), 14

(1) (ii) и 14bis (1) Бернске конвенције, аутори књижевних и уметничких дела имају искључиво право да дозволе било какво саопштавање јавности својих дела, жичним или бежичним путем, укључујући и такво чињење доступним јавности њихових дела које се врши на такав начин да припадници јавности могу да приступе тим делима са места и у време које индивидуално одаберу.

Позајмица

У оквиру система правне заштите ауторског права, позајмица чини подгрупу у оквиру категорије *Дистрибуција*. Само материјалне ствари могу бити дистрибуиране.

Позајмицу можемо дефинисати као „чињење материјалне ствари доступном за употребу у ограниченом временском периоду, која није за остваривање посредне или непосредне имовинске или комерцијалне користи.” За разлику од позајмице, *изнајмљивање* је „чињење материјалне ствари доступном за употребу у ограниченом временском периоду, ради остваривања посредне или непосредне имовинске или комерцијалне користи.”

Аутор дела има искључиво право да одобри јавну доступност оригинала или копија свог дела путем продаје или другог преноса власништва.

Ово право је обично исцрпљено (унутар дефинисане територије) након прве продаје или другог преноса власништва над оригиналом или копијом дела са одобрењем аутора.

Због тога што је право на дистрибуцију исцрпљено, ко год да је купио дело, на пример књигу, може даље да га дистрибуира, на пример, неком позајми. Позајмица није изузетак од права на дистрибуцију. За таквим изузетком нема потребе.

Исцрпљење ауторовог права на дистрибуцију чини правни основ библиотечке позајмице. Ово је опште правило, изведено из WIPO Уговора о ауторском праву.¹¹

¹¹ Европска унија је 1992. године издала Директиву о изнајмљивању и позајмици (92/100/ЕЕС), пружајући ауторима (и осталим носиоцима права) искључиво право да одобравају или забрањују позајмицу или изнајмљивање својих дела. Међутим, државе чланице могу дерогирати ово ексклузивно право у циљу заштите јавне позајмице, под условом да макар аутори имају право на накнаду. Последица овога је да је ауторово „право позајмице”, у стварности, право на накнаду за јавну позајмицу коју чине библиотеке.

Електронска позајмица

У оквиру система правне заштите ауторског права, електронска позајмица чини подгрупу у оквиру категорије *Саопштавање јавности или чињење досиујним јавности*.

Прецизније, *саопштавање јавности* значи одлуку пошиљаоца да се саопштавање одигра. То је обично случај код јавног емитовања.

Чињење досиујним јавности примењује се када добављач унесе рад у базу података и корисницима пружи могућност приступа бази, самим тим и радовима, са места и у време које они одаберу.

Аутор (и остали носиоци права) имају искључиво право да другоме забране или дозволе јавно саопштавање дела, укључујући чињење дела доступним јавности жичним или бежичним путем, на начин који појединцу омогућује индивидуални приступ делу, са места и у време које он одабере.

Електронску позајмицу можемо дефинисати као „чињење дигиталне садржине доступном за употребу у ограниченом временском периоду, која није за остваривање посредне или непосредне имовинске или комерцијалне користи.”

У пракси, електронска позајмица се обавља:

- давањем кориснику приступа делу на одређени временски период, након којег се приступ онемогућава, или
- допуштањем преузимања самоуништавајуће верзије дела на компјутер или уређај за читање, тако да се документ сâм уништи након тачно утврђеног периода.

За разлику од позајмице, која представља један вид дистрибуције, електронска позајмица је онлајн сервис и не може да буде предмет исцрпљења након првог саопштавања дела или након његовог чињења доступним јавности. Зато, било какво саопштавање или чињење доступним јавности захтева одобрење аутора (или других носилаца права). Ово се примењује и на материјалне копије дела које је направио корисник (на пример, када преузме дело на уређај за читање).

Неопходност добијања одобрења од аутора (или других носилаца права) може се избећи само у изузетним случајевима, у којима се не примењује Право јавног саопштавања. Ипак, сви изузеци морају проћи Тростепени тест, члан 10. WIPO Уговора о ауторском праву који гласи:

„Уговорне стране могу, у својим националним законодавствима, да предвиде ограничења или изузетке од права признатих ауторима књижевних и уметничких дела на основу овог уговора:

1. у одређеним посебним случајевима,
2. у случајевима који нису у супротности са уобичајеним искоришћавањем дела и
3. када неосновано не наносе штету законитим интересима аутора.”

Електронска позајмица је изузетак; како би била инкорпорирана у национално законодавство, она би морала да прође овај тест. То значи да електронска позајмица мора бити ограничена на „одређене посебне случајеве који нису у супротности...”

Оваква ограничења неће решити главни проблем с којим се библиотеке суочавају поводом електронског издаваштва и позајмице, и законске одредбе које електронску позајмицу ограничавају на овај начин биће бескорисне – изузев у одређеним, посебним случајевима.

То значи да ће главни задатак библиотека у вези са електронском позајмицом бити склапање уговора о лиценци са аутором (или другим носиоцима права).

Последице

Најважније последице правних разлика између позајмице и електронске позајмице су следеће:

1. с обзиром на исцрпљење права дистрибуције одмах након прве продаје, библиотека може куповати објављена дела, на пример, књиге, у књижарама и користити копије тих дела за позајмицу; аутори (или други носиоци права) не могу библиотекама оспорити то право; из тога произилази да библиотека, у складу са својом набавном политиком, одлучује које књиге ће куповати и користити у позајмици;
2. пошто је електронска позајмица сервис, па се концепт исцрпљења права на дистрибуцију не примењује, библиотека може добити дигиталну садржину, електронску књигу или часопис једино путем склапања уговора о лиценци са аутором (или другим носиоцем права); власници права сами одлучују да ли желе да склопе уговор и да на тај начин допусте приступ делу, као и о условима приступа; резултат је да набавну политику библиотека воде издавачи.

Потпуно је неприхватљиво да о набавној политици библиотека одлучују издавачи; на библиотекама је да нађу решење за овај проблем.

Ради омогућавања електронске позајмице, потребна су нам решења кроз лиценцирање: на пример, преко споразума са издавачким организацијама о стандардизованим правилима лиценцирања, који би библиотекама омогућили да, у складу са сопственом набавном политиком, својим корисницима, под разумним и правичним условима, учине доступним дела објављена у електронском формату.

Ради очувања културне баштине, потребна нам је правна подршка да сакупљамо, чувамо и учинимо доступним сва дела објављена у електронском формату. Рад на овоме већ је започет, представљањем предлога *TLIB (Treaty Proposal on Limitations and Exceptions for Libraries and Archives* – Споразума о ограничењима и изузецима за библиотеке и архиве) Светској организацији за интелектуалну својину.

Харалд вон Хиелмкроне

експерт Комитета за ауторско и сродна права
председавајући EBLIDA Експертске групе за право информисања

Превела с енглеског Јелена Марковић
Редакција превода Ана Савић
Лектура Весна Тријић